

*Xasiyeva Leyla Qabil qızı,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Email: khasiyeva@rambler.ru
Xudaverdiyev Sənan,
magistrant,
Bakı Dövlət Universiteti*

İQTİSADI İNKİŞAF BAXIMINDAN BANK SİSTEMİNİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Sosialist sistemin süqutu ilə ölkədə köklü iqtisadi islahatlar, denonsasiya, inhisarçılıq və özəlləşdirmə ümumilikdə iqtisadi sahədə münasibətləri tənzimləyən qanunların köklü şəkildə dəyişdirilməsinə səbəb olmuşdur [1, s.44].

İqtisadi islahatların səmərəliliyi çox vaxt iqtisadi proseslərin inkişaf səviyyəsindən və ilk növbədə dövlət tərəfindən maliyyə - kredit münasibətlərinin hüquqi tənzimləmə mexanizmindən asılıdır.

Banklar pul vəsaitlərinin toplanması və təklif edilməsi ilə pul münasibətlərinin iştirakçıları arasında vasitəçi rolunu oynamaqla yanaşı, həm də bir sıra sosial əhəmiyyətli vəzifələri - mənzil, ehtiyac məhsulları və s. nümayiş edirlər [2, s.34].

Yaxşı təşkil olunmuş bir bank sistemi ilk olaraq iqtisadi artıma müsbət təsir göstərir. Lakin bank sistemi həmişə səmərəli şəkildə tənzimlənmir və bu səbəblə bu vacib məqsədə müəyyən vaxtlarda nail olmaq mümkün deyil.

Yalnız iqtisadiyyatın vəziyyəti deyil, cəmiyyətin sosial sabitliyi də ölkənin kredit sektorunun vəziyyətindən asılıdır. Kredit ittifaqları cəmiyyət üçün daha çox məsuliyyət daşıyırlar.

Beləliklə, təkcə öz resurslarını deyil, digər insanların da resurslarını istifadə edirlər. Bu qabiliyyətdə banklar əslində sosial funksiyaları yerinə yetirir, dövlətlə cəmiyyət arasında vasitəçi rolunu oynayır və ölkədə sosial - iqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi üçün bir növ vasitə rolunu oynayır [1, s.54].

Bankların rolu haqqında belə bir anlayışa əsaslanaraq, bank münasibətlərinin sosial əhəmiyyətli funksiyalarını nəzərə alaraq daha dərin və daha dolğun tənzimlənməsinin vacibliyindən danışmaq lazımdır. Bu vəziyyət tədqiqatın mövzusunun və məzmununu müəyyənləşdirir.

Bank münasibətlərinin tənzimlənməsi bank sisteminin səmərəliliyinin və rasionalizminin əsasını təşkil edən konstitusiya əsaslarının müəyyən edilməsi ilə başlayır.

Bank qanunvericiliyinin mətninin hazırlanmasında aydın və vahid düsturlardan istifadə etmək, qanunun köməyi ilə əldə ediləcək məqsədləri adekvat şəkildə ifadə etmək və məsələnin tənzimlənməsinin qarşısını almaq olduqca vacibdir.

Ümumiyyətlə, bank işinin vacib və əsas məsələlərinin qanun və qaydalarla tənzimlənməsini azaltmaq lazımdır. Müəyyən bir məsələ ilə bağlı qanun yoxdursa, tənzimləmə hərəkətləri çox vaxt bir tərəfin - müəyyən əlaqələr qruplarını tənzimləmək səlahiyyətinə malik olan birtərəfli mövqeyini əks etdirir [1, s.67].

Nəticədə, bütün iqtisadi təşkilatların, eləcə də bütün əhəlinin iqtisadi maraqlarına

təsir edən bank işində qəbuledilməz hüquqi tənzimləmə səviyyəsində azalma var. Bütün bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasında bank qanunlarının hələ sistemləşdirilmədiyini iddia etmək olar.

Bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində kənar auditorların rolunu nəzərə alaraq, Mərkəzi Bankın bank auditini aparan auditorlara lisenziya verməsi məqsədəuyğun olardı [1, s.67].

Bu auditorların sertifikatları da Mərkəzi Banka təqdim edilməlidir. Bu, audit rəylərinin keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdıracaqdır. Bundan əlavə, qanuna kənar auditorların mərkəzi banka bank likvidliyi barədə məlumat vermələri, habelə bank çıxarışlarını yoxlamaqdan imtina etmələri barədə müddəalar daxil edilməlidir.

Fikrimizcə, Mərkəzi Bank həddindən artıq tənzimləməyə meyli olmamalıdır. Belə ki, kommersiya banklarının fəaliyyəti daha orta səviyyədə tənzimlənən kommersiya təşkilatları ilə rəqabətdə narahatlıq yaradaraq lazımsız məhdudiyyətlərə yol verməməlidir.

Həm də hesab edirik ki, tənzimləyici banklardan daha çox bankçılığa diqqət yetirilməlidir. Başqa sözlə, tənzimləyicilər qurumlardan daha çox funksiyalara diqqət yetirməlidirlər.

Bank sistemi, hüquq - mühafizə fəaliyyəti və hüquq sektorunda məqsəd və vəziyyətlərin həyata keçirilməsi ilə məşğul olan xüsusi hüquqi alətləri əhatə edir [3, s.112].

Bütün bunlar qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə və aydınlaşdırılmasına yönəlmiş qanunvericiliyə, habelə Mərkəzi Bankın və Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri vasitəsilə həyata keçirilən konkret məhkəmə işlərinə əsaslanır.

Tədqiqat bank sektorunda müəyyən növ və metodlardan istifadə edən iyerarxik olaraq qarşılıqlı fəaliyyət göstərən bir sıra ictimai institutları təmsil edən bankların hüquqi tənzimlənməsi üçün təşkilati çərçivəni müəyyən etmişdir [2, s.128-129].

Respublika banklarını özəlləşdirmək cəhdləri, iqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatı prinsipi ilə inkişaf etdirməyə çalışdığını göstərir və dövlətin ən böyük banklarından birinin ilkin dəqiqləşdirilməsinə və sonradan özəlləşdirilməsinə baxmayaraq, kapital aktivləri hələ də Beynəlxalq Bank tərəfindən təmsil olunur.

Azərbaycan Beynəlxalq Bankının indeksdəki əsas rolu digər bankların bank sektorunda fəaliyyət göstərməsini çətinləşdirməkdir. Azərbaycan Beynəlxalq Bankının bank sektorunda dövlət aktivlərinin cəmlənməsi və bu banka dövlət dəstəyi sərbəst rəqabətin təşkili və inkişafına mənfi təsir göstərəcəkdir.

Fikrimizcə, bank sektorunda azad rəqabəti təmin etmək üçün Azərbaycan Beynəlxalq Bankının özəlləşdirilməsi prosesi başa çatdırılmalıdır.

Bank sektorundakı rəqabət mühitini genişləndirmək və dövlət banklarını özəlləşdirməklə kapital banklarının özəlləşdirilməsinin maliyyə bazarının liberallaşdırılmasında ən əhəmiyyətli amillərdən biri olduğu sübut edilmişdir.

Bəzi hallarda, digər kredit təşkilatları və ya ictimaiyyət, Mərkəzi Bankın bank qanunvericiliyinə görə, hər hansı bir kredit təşkilatına sanksiya tətbiq etdiyini həmişə bilməməlidir. Bu bank qanunlarının xüsusiyyətidir.

Bankçılıq tez - tez müştərilərin xidmət etdikləri bankların etibarına əsaslanır. Buna görə də müştərinin maliyyə qurumunun maliyyə vəziyyətinə inamı onun uğurunun təminatıdır.

Bankda pozuntunun aşkar edildiyi və ya kredit təşkilatının rəhbərinə inzibati cərimə ödənilməsi barədə məlumat alındıqda, heç bir əsası olmasa belə, kredit təşkilatının sabitliyinə şübhə edə bilirlər.

Buna görə də, bəzi hallarda hesabdən pul çıxarılmasına zəncirvari reaksiya başlaya bilər [4].

Hesab edirik ki, Mərkəzi Bank bu cür arzuolunmaz halların qarşısını almaq üçün bəzi hallarda kredit təşkilatına gizli şəkildə cərimə tətbiq edə bilər.

Dövlət ipoteka qeydiyyatı orqanına güzəşt müqaviləsinin və ya çıxış müqaviləsinin təqdim edilməsi ipoteka qeydiyyatını tamamlamaq üçün kifayət etməlidir.

Bu məqsədlə, ipoteka şirkətinə bu ipoteka ilə bağlı ipoteka müqaviləsi tətbiq etmək, demək olar ki, mümkün deyil [5, s.4].

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, ipotekanın əlavə qeydiyyat qanununa dəyişikliklər yalnız ipoteka ilə təminat verilən ipoteka satışında ipoteka müqaviləsinə yenidən baxılmadan təqdim edildikdə edilməlidir.

Qlobal böhran dalğası iştirakçıları maliyyə tənzimləmə strukturunu yenidən düşünməyə vadar edir. Son onilliklərdə maliyyə bazarı, demək olar ki, hər yerdə daha mürəkkəb hala gəlmişdir.

Ümumiyyətlə, hər zaman daha mürəkkəb və bir-biri ilə əlaqəli, daim dəyişən maliyyə bazarını daha səmərəli etmək üçün yeni və ətraflı məlumatlar əldə etmək vacibdir.

İslam ölkələrindən olan şirkətlər, Azərbaycanda İslam bankçılığını tənzimləyən müvafiq qanunvericiliyə baxmayaraq, 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanda öz fəaliyyətlərini, habelə İslam İnkişaf Bankı ilə əməkdaşlıq daxil olmaqla, ölkədə İslam bankçılığının inkişafı üçün əlverişli şərtləri gücləndirirlər [5].

Bir çox maliyyələşdirmə əməliyyatları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin icazə verdiyi ölçüdə normal əməliyyatlar şəklində İslam prinsiplərinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

İslam bankları üçün qənaətbəxş qanunvericiliyin olmaması və tənzimləyicinin İslam bankçılığına mənfi münasibəti Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankların İslam maliyyələşdirmə metodlarından istifadə etmək təşəbbüslərini məhdudlaşdırır [1, s.128].

Təcrübələr göstərir ki, İslam əmanətlərinin gəlirlilik dərəcəsi adi bank əmanətlərindən daha yüksəkdir. Yuxarıda göstərilənlərin hamısına əsaslanaraq demək olar ki, Azərbaycanda İslam banklarının fəaliyyətini tənzimləmək üçün müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılması məqsədəuyğundur.

Məlum olduğu kimi, bütün kredit müqavilələrində bankları maliyyə bazarının bütün mənfi təsirlərindən qoruyan hüquqi tədbirlər var. Əsas tədbirlərdən biri Azərbaycan manatının ABŞ dollarına və ya avroya nisbətə məzənnəsinin bağlanmasıdır.

Beləliklə, borcalan ödəmə tarixi ilə ABŞ dolları və ya avrodakı kredit müqaviləsinin geri qaytarılma tarixi arasındakı məzənnə fərqiindən yaranan hər hansı bir zərərə görə məsuliyyət daşıyır.

Digər bir müdafiə tədbiri, bazar şərtlərinin, bank bazarının və ya ölkənin maliyyə

vəziyyətinin (təbii ki, artım istiqamətində) dəyişməsi halında bank tərəfindən kredit faizlərinin birtərəfli şəkildə dəyişdirilməsidir. Müəllif, bankların bu şəkildə özünü qorumaq imkanından məhrum edilməli olduğunu müdafiə edir [1, s.113].

Banklarla Mərkəzi Bank arasındakı maraqlar arasındakı uyğunsuzluq, bərpa prosesinin uğuruna təsir edən ciddi bir problem olaraq qalır. Bir çox hallarda, bankın özü və ya sahibləri nəinki müvəqqəti idarəçi təyin etməklə, həm də sağlamlaşdırılmasında maraqlıdırlar. Bu baxımdan, bərpa işlərində iştirak edən Mərkəzi Bankın nümayəndələrinin işlərinin banka zərər verməyəcəyi barədə daha çox düşünmək lazımdır.

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsində kənar auditorların rolunu nəzərə alaraq, Mərkəzi Bankın Azərbaycanda bank auditini aparan auditorlara lisenziya verməsi məqsədəuyğun olardı.

Xarici audit, kredit ehtiyatlarının yaradılmasının qiymətləndirilməsi, bankda risklərin ölçülməsi və idarə edilməsi və s. bu cür vəzifələrin verilməsi auditorun müvafiq sahədə təhsil almasını tələb edir. Bu auditorların sertifikatları da Mərkəzi Banka təqdim edilməlidir.

Bəzi ölkələrdə məcburi sığorta dərəcələri zamanla azalır. Fikrimizcə, Azərbaycandakı bankların vəziyyətini daha əlverişli və rəqabətə davamlı olması üçün müsbət təcrübədən istifadə etməyə başlamağın vaxtıdır.

Azərbaycanın bank sistemində korporativ idarəetmə standartlarından ümumilikdə qənaətbəxş şəkildə istifadə olunsay da, bu prosesin dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi lazımdır.

Hesab edirik ki, Azərbaycanda maliyyə institutlarının inkişafı gələcəkdə vahid sistemə keçid ehtiyacını yaradacaq. Fikrimizcə, bu halda Almaniyanın integrasiya olunmuş təcrübə modelindən istifadə etmək daha məqsədəuyğun ola bilər.

Bu model, mərkəzi bankın bankların fəaliyyətinə nəzarətdə fəal rol oynamasını təmin etməklə vahid təcrübədə bir sıra çatışmazlıqların qarşısını almaqla funksional tənzimlənmənin zəif tərəflərini aradan qaldırır.

Əlbəttə ki, bank sektorunda qanunvericilik və hüquq tətbiq təcrübəsində bir məqsədi olan sosial, tarixi, iqtisadi, psixoloji və digər amillər daha geniş şəkildə nəzərə alınmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Həsənov A.S. Azərbaycanda bank sisteminin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, Bakı, Qanun, 2019, 389 səh.
2. Muradov A.S. Bank sektorunda mövcud problemlər, Bakı, Azər nəşr, 2017, 399 səh.
3. Orley U.L. Banking sector, London, London publishing, 2017, 455 p.
4. <http://www.e-qanun.az/framework/43056> - bank sektorunun idarəedilməsi 2021.
5. <https://dejure.az/en/node/698> - bankın dövlət tənzimlənməsi 2021.